

ВІДГУК

**офіційного опонента Олянич Валентини Володимирівни
на дисертаційну роботу Кравченко Олени Валентинівни на тему «Опіка
над дітьми на українських землях у складі Російської імперії наприкінці
XVIII – на початку XX ст.», подану на здобуття наукового ступеня
доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

Характерною особливістю сучасної української історичної науки є звернення до соціальних аспектів історичного розвитку. Дисертаційне дослідження О. В. Кравченко розкриває важливу проблему соціальної історії України, а саме – проблему допомоги, догляду, піклування про неповнолітніх членів суспільства, які волею долі опинилися в скрутному соціально-економічному становищі і чиє життя залежало від різних інституцій, які здійснювали над ними опіку. Досвід діяльності державних структур, громадських і церковних організацій, приватних осіб, які опікувалися знедоленими дітьми на українських землях, заслуговує на вивчення, осмислення і впровадження в сучасних історичних реаліях. Отже, актуальність окресленої теми не викликає заперечень.

Структура роботи, зумовлена проблемно-хронологічним підходом, дозволила авторці розкрити проблему в цілому, викласти матеріал логічно і послідовно. Дисертанткою проведена потужна евристична робота з опрацювання значного обсягу наукової літератури та історичних джерел (1036 найменувань).

Об'єктом дослідження авторка вибрала інститут соціальної опіки та піклування над неповнолітніми, а предметом – еволюцію та механізми державної, суспільної, церковної опіки та приватної допомоги дітям, соціально-доброчинну діяльність різноманітних організацій і установ опіки над дітьми в українських губерніях у складі Російської імперії. Предмет, на нашу думку, визначений досить громіздко і його формулювання потребувало б більш точного, стислого визначення.

Визначення так широко хронологічних меж дослідження (остання третина XVIII – початок XX ст.) вважаємо обґрунтованим і виправданим, адже авторка намагалася показати процес зародження і розвиток різних форм опіки в нових історичних умовах, коли українські землі були остаточно включені до складу Російської імперії.

Формулювання теми дослідження, окреслення мети і наукових завдань стало логічним в процесі ретельного вивчення історіографії проблеми. Позитивне враження справляє опрацювання широкої літературної бази, яка включає не лише дослідження професійних істориків, але й праці історико-педагогічні та юридичні, дослідження лікарів та громадських діячів. О. В. Кравченко опрацювала сучасну українську та іноземну історіографію проблеми, присвячену історії доброчинності та опіки над дітьми часів існування Російської імперії.

Не викликає сумнівів обґрунтування наукової новизни дисертаційного дослідження, оскільки в ньому використано кілька методологічних підходів: інституційний, системний, соціальний та міждисциплінарний підходи, хоча авторка окреслила останній як принцип міждисциплінарності (с. 91).

Авторка ввела до наукового обігу широкий пласт документальних неопублікованих джерел з українських та закордонних архівів, що дозволило відтворити цілісну картину організації та діяльності різноманітних інституцій опіки над дітьми. Було опрацьовано документи і матеріали 66 фондів з 13 архівів України, Білорусі та Російської Федерації.

Серед елементів наукової новизни дисертації О. В. Кравченко відзначимо те, що вперше виділено етапи виникнення та розвитку системи опіки над дітьми на українських землях у складі Російської імперії. Авторка достатньо переконливо обґрунтувала періодизацію формування і діяльності опікунських установ, поділивши цей процес на п'ять етапів. Заслугою здобувачки є виділення основних соціальних та вікових категорій дітей, які потребували опіки й захисту. О. В. Кравченко вперше у вітчизняній історіографії звернулася до аналізу діяльності Олексіївського Головного

комітету, який опікувався сиротами сільського населення в роки російсько-японської та Першої світової війн. Переконливо розкрито структуру, завдання й функції інших спеціальних державних комітетів та громадських організацій піклування про сиріт, дітей воїнів, дітей-біженців.

Позитивне враження справляє належна апробація дисертаційного дослідження на 28 наукових конференціях, симпозіумах і семінарах міжнародного, всеукраїнського та регіонального рівнів. Крім того, основні ідеї та висновки дослідження авторка представляла на лекціях з історії соціальної опіки над дітьми для студентів філолого-педагогічного факультету Технологіко-гуманітарного університету імені Казимира Пуласького (м. Радом, Республіка Польща) в межах програми академічної мобільності проекту Європейського Союзу Еразмус+ КА1.

У другому розділі дисертації переконливо показано як впливав європейський досвід опіки над дітьми на російську та українську практику надання допомоги підкидькам, малолітнім правопорушникам, сиротам, дітям з обмеженими фізичними можливостями. Виявлялося це у відкритті виховних будинків, ремісничих і землеробських колоній, створенні лікувальних та літніх колоній для хворих і ослаблених дітей, дитячих ясел.

О. В. Кравченко ретельно проаналізувала російське законодавство щодо опіки й піклування, дії якого поширилися на українські губернії після кодифікації правових норм. Не можна не погодитися з дослідницею, що «законодавство Російської імперії стосовно статусу незаконнонароджених дітей до кінця ХІХ ст. залишалося недосконалим і тривалий час перебувало без змін» (с. 122). Позашлюбні діти не наслідували прав своїх батьків, мали найгірший соціальний статус в суспільстві, найчастіше підкидалися та гинули через недбайливе ставлення до них.

Найбільш вдалим і насиченим вважаємо четвертий розділ дисертації, в якому проаналізовано діяльність громадських і приватних організацій опіки над дітьми. О. В. Кравченко розглянула причини утворення добродійних товариств, що ставили за мету опікуватися неповнолітніми, здійснила

класифікацію громадських організацій: було виділено такі групи як жіночі благодійні організації, товариства загального типу, товариства допомоги бідним, товариства опіки над немовлятами та породіллями.

Доведено, що товариства фізичного виховання й захисту дітей на українських землях виникали від впливом європейського досвіду і європейських традицій. У розділі розкрито особливості діяльності добродійних товариств патронату, виправних притулків і землеробських колоній для неповнолітніх, виділено типи ясел-притулків для дітей в містах та сільській місцевості, проаналізовано форми медичної допомоги хворим неповнолітнім. Практичним прикладом для сучасників може служити практика відкриття приватних закладів для дітей, заснованих ініціативними особами. Авторка дослідила мотиви такої добродійності, виділивши в якості пріоритетів суспільні інтереси, життєві цінності та особисті сімейні трагедії цих діячів (с. 314).

В дисертації вдало показана та різниця між різними соціальними групами і верствами дітей, які потребували опіки, адже в Російській імперії і на українських землях зберігалася станова система. А саме, кращі умови перебування в притулках Відомства установ імператриці Марії. І найгірші умови в земських притулках для підкидьків і байстрюків, що змушувало земства передавати дітей на виховання в селянські родини в якості приймків.

Сильною стороною дисертаційної роботи вважаємо те, що авторці вдалося представити в динаміці ті важливі зміни, що відбувалися в системі опіки протягом значного історичного періоду, показати регіональні особливості діяльності добродійних організацій, зміни у фінансуванні, зміни у ставленні держави до проблеми опіки над дітьми, особливо на початку ХХ ст., коли все частіше почала звучати ідея щодо обов'язкового утручання держави у цю сферу не лише з позиції ефективного управління, але й цілеспрямованого фінансування.

Окрасою дисертації вважаємо уміщені в додатках ілюстрації дитячих установ, закладів опіки, світлини громадських діячів, вихователів та дітей. Ці ретельно підібрані авторкою матеріали яскраво відбивають представлену у дослідженні епоху, додатково аргументують проаналізовані документальні джерела.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості використання результатів і висновків роботи для створення музейних експозицій, написання підручників з історії доброчинності та соціальної роботи, використання історичного досвіду в діяльності соціальних служб.

В цілому позитивно оцінюючи роботу О. В. Кравченко, варто зазначити, що дисертаційне дослідження, як і кожна наукова робота, не має межі вдосконалення, містить низку дискусійних положень та рекомендацій.

У підрозділі 2.3. авторка акцентувала увагу на тому, що наприкінці XIX – на початку XX ст. питання опіки над дітьми неодноразово були предметом обговорення на міжнародних та всеросійських з'їздах і конгресах, проте варто було б показати, чи брали участь у цих з'їздах українські представники? Чи були ефективними ці наради? До яких висновків і результатів вони призвели?

Хотілося б уточнити: наскільки виправдано було використовувати поняття «опіка» над дітьми? Чи не підмінювало воно поняття «виховання» чи «догляд»?

Значний фактологічний матеріал, цифрові дані, представлені в дисертації, слід було б для зручності розмістити в таблиці додатків.

У підрозділі 5.3 на стор. 367 дисертантка стверджує, що церковнопарафіяльна доброчинна діяльність у Харкові набула значного поширення у порівнянні з іншими містами. Бажано було б пояснити та уточнити, з якими саме містами і які причини таких переваг.

У підрозділі 4.5 на стор. 305 досліджується «Терещенківський» дитячий притулок, який утримувався коштом відомого представника династії цукрозаводчиків М. Терещенка в Глухові Чернігівської губернії. Бажано було

цукрозаводчиками, наприклад династією Харитоненків, які відкрили в Сумах дитячий притулок ім. Наталії Харитоненко (с.308).

Загалом текст дисертації написаний чудовою українською мовою, але часом трапляються стилістичні неточності.

Однак зазначені зауваження щодо певних недоліків і рекомендацій носять винятково рекомендаційний характер, вони не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації.

Отже, робота Кравченко О. В. є самостійним, актуальним науковим доробком, з належним рівнем наукової новизни. Мета і наукові завдання виконані в повній мірі. Висновки повністю відображають результати дослідження. Основні положення дисертації пройшли достатню апробацію, у тому числі на міжнародному рівні. Зміст роботи повністю і точно відображено в авторефераті.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до вимог пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами) та відповідає паспорту спеціальності, а його авторка, **Кравченко Олена Валентинівна**, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, доцент,

професор кафедри соціально-економічних дисциплін

Комунальний

заклад «Харківська гуманітарно-

педагогічна академія» Харківської

обласної ради.

Підпис *В. Оленич*
Засвідчую
Начальник відділу кадрів *В. Олянич*
«06» грудня 2019 рік

В. Олянич

Валентина ОЛЯНИЧ

Відступ Олександр 06.12.2019
Генерал секретар